

Kultúrörökségünk legendái

— Könyvismertetésnek szánt vallomás —

„... bármely kicsiny hegyen áll az ember,
messzebb lát, mint más a domb tövében...”

Nyegos: *Hegyek koszorúja.*“

Több, mint bírálat ez az írás és több, mint a szó napi jelentésében értelmezett könyvismertetés. Tanulmánynak vágy hozzászólásnak sem nevezhetem, mert én csupán annak a hegynek a lábánál járok, amelynek magaslataira Milován Gyilász a marxista irodalom elméletben elérkezett. Így csak — Ady szavaival élve — alulról nézem dús terebélyét s akár mint író, akár mint olvasó olvasgatom és újra meg újra elismételgetem a kőbe vésett sorokat, hogy archimédesi vagy pithagorászi tételként fejből megtanuljam az egyes szakaszok minden szavát. Nem tudom, ki hogyan van vele, mert én még kevés olyan marxista elméletet mélyen ismerő olvasóval találkoztam, aki elejétől végig átolvastam volna a legenda könyvét. Engem hév és izgalom fog el, valahányszor kezembe veszem a könyvet, (nem egy fejezetet háromszor is átolvastam már) és a benne rejlő gondolatokat, megfogalmazásokat szakaszról szakaszra elemzem vagy aprólékosan tanulmányozom. Erdemes és csakis így erdemes nagyjelentőségű műveket olvasni.

Amióta megjelent a könyv és kezemügyébe került, jóformán nem múlik el nap, hogy bele ne lapozzak, föl ne frissítsek magamban belőle egy-két mondatot. Ilyenkor a mondottakat vonatkoztatva a mi, saját népi irodalmunkra, azután a középeurópai kisépek irodalmára, de nem utolsósorban az európai irodalomra átvétítve Gyilász könyvének reflektorfényét, egy-egy alkotó alkotásának vagy korának képe azt mutatja, hogy a Legenda könyve valóban nagy lépéssel vitte előbbre irodalomelméletünk ügyét.

Hiszen jól tudjuk már, hogy a szellemi fejlődés útján egyik legjelentősebb probléma a kultúrörökség átértékelésében rejlik. Ezt keresi, kutatja és tapogatja már esztendőök óta minden marxista alkotóművész és minden esztéta, kritikus, aki materialista világnézeti alapon áll. Korunk alkotó műhelyét a problémák olyan tömkelege veszi körül és olyan történelmi korszakválasztó lépcsőfok, amilyen csak a renaissance — vagy a fölvilágosodás korabeli alkotókat vette körül. Az évek s évtizedek itt nem numerálnak: az éres a társadalmi fejlődéssel a forradalom tüzeiben kapja éltető erejét és az új világrend gazdaságpolitikai kibontakozásával vagy párhuzamosan vagy közvetlenül mellette halad. De attól el nem marad és el nem maradhat egy pillanatra sem. Ezért kettős a feladata: 1. a fejlődés siető lépteiben összegyűjteni és átértékelni a mult örökségeit, — amit néha a romok közül kell kikaparnia és megtisztítani a salaktól, hogy jövő építéséhez használható legyen, — és 2. a fej-

lődésben kibontakozó új élet arcát figyelni, életmegnyilvánulásait rögzíteni és művészi alkotásban megfogalmazni azt, ami a szocialista építés hétköznapjaiban él. De még nem is annyira él, hogy körvonalai már határozottak lennének, csak föl-fölbukkan, egy pillanatra megjelenik, azután elmerül, hogy később, ki tudja mennyi idő múlva megint előtérbe kerüljön.

Ez a kettős föladat az író és a művész alkotó munkájával együtt jár, olyannyira, hogy sokszor egészen egybeforr s alig vagy egyáltalán nem is tudja különválasztani. Pedig a helyes értékmérés és a szocialista esztétikai megfogalmazás éppen ezt a különválasztást követeli meg, hiszen egy népi forradalom műve, egy új korszak és egy új társadalom születésének napjai választják el a mátt a tegnaptól: a mait a régitől. A múlt művei más gazdasági, politikai és társadalmi környezet és élet talajából szakadtak ki, kétségtelen, hogy magukon hordják azoknak jegeit, de valóságábrázolásukban — ha csakugyan az akkori valóságot adják — művészi megfogalmazásaikban, — ha csakugyan művészi fogalmazták meg azt, amit az akkori élet adott vagy a társadalom hétköznapjaiban végbement —, van bennük jövőbemutató érték.

Azok, akik napjainkban a kultúrörökség átértékelésével foglalkoznak, erről írnak, olvasnak vagy előadásokat tartanak, nagy nekigyűrekezéssel főleg ennél a kérdésnél akadnak meg. Őket e szándék megvalósításában nemcsak a föladat és az ideológiai alap irányítja, hanem a tárgyismeret többé vagy kevésbé gazdag kincsháza és természetesen az esztétikai szemlélet, amely nem magától terem, hanem voltaképpen az előbbiekből születik: az előbbieknak a kivetítődése.

Az utóbbi esztendőik könyvtermésében nem egy ilyen művel találkoztunk. De ha jól magunk köré nézünk, látjuk, hogy ez a kérdés előttünk van, felénk mered vagy egyenesen a mellünknek szegeződik lépten-nyomon. Téves fölfogás lenne a kultúrörökség átértékelését úgy értelmezni, hogy az kizárólag kultúrértékekre vonatkozik és problémái kizárólag csak a **szakmabeliek**é édekl. Nem egy bizonyíték cáfolja ezt az álláspontot s bár a kultúrmunkások szorosán a kultúra terén végzik munkájukat, a materialista világszemlélet alaptétele lépten-nyomon tudatja minden gondolkozó emberrel, hogy a „dolgok egymásra hatnak és egymással szoros összefüggésben vannak“. Így kultúréletünk problémái is összefüggésben vannak és hatnak gazdasági életünk problémáira is s egyetlen kultúrmunkás vagy alkotóművész előtt sem lehet közömbös dolog, hogy gazdaságilag és társadalompolitikai tekintetben milyen jelentősége is van annak, ami ma a szövetkezeteink életében végbemegy.

Milován Gyilász könyvének középpontjában ez a kérdés áll. A bevezetőben maga is elmondta, hogy a Nyeges legendáról szóló könyvét azok az események és azok a művek hívták életre, amelyek az utóbbi időben — az elmúlt években vagy évtizedekben — a költő életművével foglalkoztak. Cél az: a költő a multban is igazi megvilágításban jelenjen meg és mába áthozott műve a tartalomnak és a formának megfelelő értékelését nyerje. Eleddig nem egy ilyen mű látoit napvilágot. Nem is csoda és nem egyedülálló jelenség, hiszen az új korszak meggyéjén az indulás első lépése az átértékelés munkájával jár, csakhogy — éppen ellentétben az eddigi gyakorlattal (az idealista módszerrel) az író és művét meg kell tisztítani mindattól, amit hozzáadtak és belemagyaráztak, főleg azokat az írókat és műveket, akiről és amelyekről „azok írtak, akik — voltaképpen sajátmagukról írtak s ily módon a saját szemléletüket és a saját társadalmi gyakorlatukat védelmezték.“

A tanulmánykötet kiindulópontja Izidóra Szekulics műve, a „Mély ragaszkodás könyve Nyegosnak“ (Szerb Irodalmi Szövetkezet kiadása, Beograd, 1952), amely a multévi Nyegos-jubileum alkalmából jelent meg. Kétségtelen, hogy a problémák torlódása idején hatványozottan nehéz feladat eszmepolitikai és irodalomtörténeti jelentőségű művet írni, különösen akkor, ha az író mindjárt munkája kezdetén ilyen igény nyel lép föl s ezt az igényét mindvégig meg akarja tartani, még akkor is, ha érzi és tudja, hogy itt vagy ott a hiányos tárgyismeretek ingó talajára lépett. Ilyenkor születnek meg aztán a „hozzáadások“, az „írói belemagyarázások“ vagy az idealista módszer leggyakoribb esete: a tanulmányíró az anyag objektív tárgyalása és ismertetése helyett elmondja a maga szubjektív érzeményeit. Ha történetesen nem is arról van szó, (mert a jelen esetben valóban nem lehet arról beszélni), hogy a tanulmányírónak az volna a vezérlő szándéka, hogy a „maga szürke halandóságát hozzávarrja a nagy költő halhatatlanságához“, mint a magyar irodalomban Horvát János Petőfi Sándorhoz), mégis az a tény, hogy Izidóra Szekulics művével a szubjektív módszerű idealista szemlélet útjára tévedt és száz esztendő után, éppen a centennárium napjaiban olyan művet adott, amely egy-két érdekességet ugyan hozott föl a rég feledett multból, kuriózumokat is Nyegos életéből, de mondanivalójának lényege nem más, mint a Nyegos-legenda új színekben és új fényekben való bemutatása.

Nyegos nagy költője a szerb irodalomnak és műve, a „Hegyek koszorúja“ — talán mélyebben és tartósabban, mint a középeurópai irodalmak bármelyik eposza és drámai hőskölteménye — a nép tudatában él. Nem véletlen tehát, hogy a történelem folyamán, különösen a századforduló után annyian foglalkoztak vele, annyi sok kiadást és fordítást ért meg a műve, hogy költői és emberi alakját valóságos **legenda** vette körül.

Költő és uralkodó volt egyszemélyben. Európát járta, nevelője a kor egyik legjelesebb költője volt (Szima Milutinovics-Szarajhija), aki a poeta nevelési módszerével fölébresztete benne az irodalom iránti érdeklődést és az alkotót, de ő, mint uralkodó is, mint alkotóművész is nép gyermeke maradt. Korában iskolák épültek, könyvtárak születtek, megkezdte működését az első nyomda: Crnagóranak ablaka nyílt a világ felé. Civilizátor volt és forradalmár; évszázados falakat kellett lebontania, hogy helyükbe új világot építsen és a régi helyébe új embert. Költészete a nép nyelvén szólt, bár a Lovtyen magaslatait járta, nem szakadt el a völgyektől, nem temetkezett föliánsokba a nép bölcsesége elől, hanem beleágyazta azt: minden cselekedtében és munkájában híven élte és híven adta a **valóságot**. (Annak a kornak s annak a társadalmi berendezkedésnek a maga valóságát.) Ezeket az elemeket használták föl az utána következő irónemzedékek, irodalomkutatók és történészek is. Nyegos nagyságát a nemzeti romantika olyan színekkel vette körül, amelyek inkább éltek a századforduló íróinak képzeletében, mint a Lovtyen csúcsain vagy a crnagórai hegyek között. A romantikus rajongás és a nemzeti miszticizmus így teremtette meg a maga gyümölcsét: a Nyegos-legendát. Aki Nyegosról beszélt, igyekezett a mély hódolat és odaadás hangján szólni és úgy beszélni a költőről, mint a szerb nép „legnagyobb költőjéről“, a lovtyeni „Prometheuszról“, a „Rigómezői végzettről“, a „világegyetem költőjéről“ s egyáltalán igyekeztek minél ünnepélyesebb hangot fölvenni, amikor első helyen Nyegos került a földolgozandó témák közé. Jóllehet, Nyegosnak már kortársai között is voltak olyan lite-

rátorok (Lyubomir Nenadovics), akik meglehetősen reálisan és kellő megvilágításba tudták helyezni úgy a költő alakját, mint akár a műveit, de az utána következő nemzedékek figyelmét elkerülte ez a valóságkeresés helyett a jelentkező nemzeti romantika szavának adtak visszhangot. Így a legenda megszületése az irodalomban Nikola Velimirovics „Nyegos hitvallása” című művéhez fűződik és „mindaz, ami utána következett Brane Petronijevicstől egészen Izidóra Szekulicsig, lényegében csak ismételtetése volt annak, amit Nikola Velimirovics elmondott. Sőt mi több: a művek összehasonlítása során Milován Gyilász fejezetről fejezetre kimutatta, hogy Izidóra Szekulics miként vett át — csaknem teljes egészében — kész szakaszokat Nikola Velimirovics könyvéből. Tehát ez a könyv, amely az elmúlt esztendőben íródott ma a letűnt korszak irodalombúvárát, Nikola Velimirovicsot idézi s ezek szerint — elfogadva s lelkendezve köszöntve a legendát —, többet adózik, nagyobb fontosságot tulajdonít annak, amit Velimirovics mond, mint magának a nyegosi kor-nak és a költői műnek. Így, ha idealista szemlélet alapján is sokkal kevesebb eredeti meglátást, megfogalmazást és részletfölkutatást találunk ma Szekulics Izidóra könyvében, mint amennyi az átvett anyag fölhasználása és idézgetése. Ez nemcsak a tanulmánykötet eredetiségét csorbítja, hanem igyekszik átültetni is a mába mindazt, amit a múlt kitermelt Nyegos költészete körül, amit belemagyarázott a költő életművébe csak azért, mert a polgári ideológia védelmében nagyot és maradandót akart „alkotni“.

Ennek az irodalmi munkának kapcsán adódik a hasonló irodalomtörténeti és kritikai példák keresése. Milyen arccal néz ma felénk Zmáj vagy Branko Radicevics, Mazsuranics vagy Szilvije Krancsevics? Vagy ha bepillantunk a magyar irodalom berkeibe, elegendő e lap hasábjain megjelent József Attila-tanulmányra utalni, amelyben B. Szabó György ha nem is éppen legendáról beszélt, de élesen rámutat arra, hogy a nemzeti romanticizmusba megfeneklett mai magyarországi irodalomkritika és könyvkiadás — moszkvai példára — „átértékelés” közben (bár inkább nevezhető az „átírásnak” vagy jobb esetben „átköltésnek”, mint átértékelésnek!) — mit művelt József Attila költészetével. Ha az adat és anyag között tovább keressélünk, egész halom ilyen példa tárul elénk. Eszünkbe jut, miként oszlatta szét Szabó Dezsó a milleneumi évek „ezeréves kultúrájú” Magyarországnak Petőfi legendáját vagy Bölöni György párizsi emigrációja idején írt könyvében az Ady-legendát...

A „Legenda Nyegosról” azonban nem csupán a költőt mutatja be előttünk a mai megvilágítás tiszta fényében, hanem általában a kultúrörökség átértékesésének módszere kapcsán olyan irodalompolitikai kérdések válaszában megfogalmazására lelünk, amelyekkel eleddig **soha és sehol** nem találkozhattunk. Mert ezekre a kérdésekre Milován Gyilász tollán keresztül **népi forradalmunk tanulságai és hazánk szocialista építésének új tapasztalatai** adták meg a választ.

Az irodalmi legendák megteremtői és írói csaknem minden esetben olyan alkotói életművet választottak ki maguknak, amelyben az alkotói nagyság mellett egyesülnek mindazok a sajátos vonások és elemek, amelyek a polgári ideológiának „lényeges és nélkülözhetetlen kellékei”. Mivel egyesítették magukban azokat a szellemi értéforrásokat is, amelyeket a polgári társadalom oly leleményesen ki tudott használni a maga haldoklásának elodázására, a polgári kritika erőltetett szuperlatívuszain át alakjuk oly hatalmassá növekedett, hogy azt már a „kis olvasók haldandó soraiból” nem is követhette más, mint a **vallásos rajongás, az**

áhitat, a hódolat és az **odaadás**, amely „illő és méltóhangú“ kifejezése lehet az egyszerű ember gondolatának, amikor „évszázadokon áttekintő géniuszokról“ beszél s képzeletében nem is úgy jelenik meg a költő, mint ember, hanem mint olyan halhatatlan és megfogalmazhatatlan lélek, mint aki valahol a magasban, tán a Parnasszus tetején az istenek között székel. Hozzájuk eljutni vagy hozzájuk érni nem szabad!

A nemzeti miszticizmusnak és a nemzeti romantikának ez a hangja, amely az idealista szemlélet lényegét fejezi ki, így nyilatkozik meg Madách „Ember tragédiájában“:

AZ ÚR (a világ megteremtése után a dicstől környezett trónján így szól Luciferhez:

S te, Lucifer, hallgatsz, önhittén állsz,
Dicséretemre nem találsz-e szót,
Vagy nem tetszik tán, amit alkoték?

LUCIFER:

Az ember ezt, ha egykor ellesi,
Vegykonyhájában szintén megteszi.

— — — — —
Méltó-e ilyen aggastyánhoz e
Játék, melyen csak gyermekszív hevülhet?
Hol sárba gyúrt kis szikra mímeli
Urát, de torzalak csak, képe nem;
Végzet, szabadság egymást üldözi,
S hiányzik az összhangzó értelem. —

AZ ÚR:

Csak hódolat illet meg engem, **nem bírálát.**

(Jellemző a polgári ideológiára, a korra és Madáchra egyaránt, hogy nem merte Ádám szájába adni a tárgyilagos bírálát szavát.)

A polgári kritika — amint a Tragédia idézett szakasza és a Nyeges legenda is mutatja — nem igen mutatott hajlandóságot arra, hogy érvényesítse a társadalombírálat hangját, mert a saját helyzetéről és a saját osztályáról volt szó. „A nacionalista romantika — mint ennek a szemléletnek méltó kifejezője — lényegében nem más, mint a letűnt korok ideológiájának maradványa, a megelőző osztályok hagyatéka s ez minden esetben a történelmi valóság idealizálását jelenti“, — írja Milován. Gylász. Van úgy, hogy az ideológiát létrehozó társadalom már letűnik. de eszméje, szemlélete tovább fennmarad az új társadalmi osztály eljövételének idejére is. És nemcsak hogy fennmarad önmagában és önmagának, hanem él és hat: újabb és újabb művekben lép elő, igyekszik magát igazolni az új korszak bírálata előtt, hangoztatja az új irodalompolitika hűséges szolgálatát, de lényegében a régi marad és idealizmusában a „reakciós és gyaratmi lélekkel“ támad föl, mint a poraiból éledt. Phönix.

Milován Gylász könyvének igazi értékéről és irodalmi jelentőségéről már többen irtak és beszéltek. Szkender Kulenovics, a neves marxista író és esztétikus a „Književne Novine“ öt számán keresztül közölte e tanulmánykötettel kapcsolatos észrevételeit, nem különben a

többi lapok is. Így a mélyebb taglálás avatott író tollára került, aki fölszínre hozta azokat a részleteket is, amelyek Kulenovics írása nélkül tán elkerülték volna a figyelmemet. A jegyzetek olvasása közben csak gazdagodtam. Újra elővettem a Nyegos-legenda könyvét s — tollforgató intellektuel lévén — választ kerestem magamban azokra a kérdésekre, amelyeket a polgári esztétika támasztott bennem. És nemcsak ez, hanem egész kultúrörökségünk átértékelése, a módszer, amellyel a legelvontabb és legösszetettebb kérdések megközelíthetők, a maradandó művek megtisztíthatók a polgári irodalomelmélet sallangjától és elébünk tárnak a maguk igazi valóságában. Az idealista szemlélettel szemben a mű rávilágít és elvezet a materialista szemlélet módszerének útjaihoz és segítséget nyújt ezen át valamennyi kultúrprobléma vizsgálatához, általános és egyéni vonatkozásban is, ahogy az ember látja, érzi és a dolgok összefüggésében megéri ezt.

Valóban „intellektuális merészség“ kellett ahhoz, hogy a fejlődés vonalán a materialista gondolat ilyen szélesen átfogó földolgozása megfogalmazást nyerjen — ahogy Szkender Kulenovics mondja Milován Gyilász könyvéről —, útravalót adjon a hazai kultúrproblémák megközelítéséhez, a társadalombírálat helyes alkalmazásához és a szocialista önkritika bátor érvényesítéséhez. Mert sok maradt bennünk a múltból, ismeretekben, anyagban, őrzött emlékekben és szemléletben egyképp. Ha az ember a materialista módszer mérőléccel leméri önmagát — magamról beszélek —, rájön, hogy nemcsak témaválasztásában, de mondatfűzésében és szótárában is fölfedezhetők a polgári kultúra és az idealista esztétika maradványai. A szocialista társadalomépítés jelene és a továbbfejlődés lehetőségei nem csak elméleti fölismerést kívánnak, hanem megkövetelik azt is, hogy az elméletet összekapcsoljuk a gyakorlat és a gyakorlat eszközei közül — ha nem a materialista módszer eszközei azok —, tépjük ki a múltat. Harcoljunk az elvont témák dédelgetése ellen, tisztítsuk meg irodalmi nyelvünket a dagályos stílustól, a hamis pátoztól, a komplikált kifejezésektől, ami nem más, mint hivalkodó intellektualizmus, hogy az emberek „négykézlábra csodálkozzanak tőle“, — és a szocialista társadalomépítés napjaiban tanuljunk meg egyszerű hétköznapi nyelven írni és így gondolkodni is. Nem a disztótelem a fontos, hanem a mondanivaló s mindaddig hiába törekszünk mi a tartalomforma egységre, az esztétikumra, amíg az új tartalom régi formában jelenik meg s csak arra szolgál, hogy „tisztületben tartva a mai követelményeket“ az új tartalom fölhasználásával megint kiéljük magunkat a régi formában is meglóbaljuk az emberek szeme előtt vagy az egészen elvont vagy a cirádás díszítőelemekkel ékesített stílus „szépségeit“! Mindettől meg kell szabadulni, hogy az író, az alkotó végképp megszabaduljon a nemzeti miszticizmustól és a nemzeti romantikától, amelyek szemüvegén keresztül sokszor olyan szépen látta a letűnő világot.

Milován Gyilász könyve bevezetőjében a dialektikus materializmusról, mint fölfogásról és egyben mint módszerről beszél. A materialista módszer és fölfogás egybetartozik, nem lehet a kettőt különválasztani. Együvé tartoznak és egybeforrva adják meg minden nyitott kérdésünkre a választ.

„A materialista fölfogás a világ objektív törvényeinek megismerésével fejlődik; fölfogás, amely egy meghatározott történelmi fejlődés eredményeként jött létre, amely a természeti és a társadalmi törvények valamint magának a gondolat törvényeinek megismerésével gazdagodik és változik és azért fejlődik, mert harcol, hogy önmagát, mint

módszert a gyakorlatban állandóan leellenőrizze és gazdagodik, — módszerre tehát a legkevésbé sztatikus, a legkevésbé a mindörökre meghatározott törvények összesége, hanem magának a fölfogásnak a lelke és éltető ereje.“

A „Legenda Nyegosról“ írástudóknak szól az írástudók felelősségéről. Bennem háromhónapi olvasása után ezek a gondolatok születtek meg, de érzem: még mindig nem eleget lapozgattam, mert ha hazánkban ma valaki az íráshoz elszegődik, akkor — ha van benne fejlődési szándék és fölismerés —, nem mulaszthatja el, hogy Milován Gyilász könyve állandóan a tarsolyában legyen.

L. E.

Gajamb János:

Az alkony küszöbén

Hallgatna a csatorna vize, partja,
ha hangot nem adna tiz-húsz béka, —
tükrén csak a vízivirág néma.
Talán szólana is, de nincsen hangja.

Érzem, — füledbe súgná: szeress nagyon!
Úgy szeress, miként a Nap a földet. —
Orkán, jég pusztíthat, mennydöröghet,
kelhet a hajnal és kelhet az alkony,

a Nap mindig éltet, gyújt és világít.
Most is, hogy vérpiros kerek arca,
akár a részegé. Ha két karja
volna, takargatná orcáját váltig,

hogyan előbb lehulljon az alkony leple.
Nem bámulna andalgó juhnyáját,
sem dús zölddel hímezett parti tájat,
s bambán, most növő lázunkra sem lesne...

Ne várd az éjt, — mártózzunk meg a fényben!
Fessen be szép pirosra az alkony
csókot, ölelést, fűvet a parton
és minden virágot a víz tükrében.